<https://doi.org/10.15407/mics2021.12.098>

УДК 316.7+159.953

Алла Петренко-Лисак,

кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри
галузевої соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

alla_pl@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1316-5002>

ПАМ'ЯТЬ СПАЛЬНОГО МІКРОРАЙОНУ: (НЕ) ДЛЯ ТУРИСТІВ

Стаття містить аналіз спального мікрорайону з позиції перспектив його трансформацій, як у минулому, так і в майбутньому. Звернуто увагу на спальні мікрорайони передусім пострадянських міст. Це явище розглянуто з економічного, культурного та просторового поглядів у контексті формування пам'яті про місце в місті та в повсякденному житті окремого соціального суб'єкта – мешканця мікрорайону в його біографічному значенні, як елементу ідентичності. Локальна ідентичність почасти має вагомніше значення для людини, ніж державна або національна. Мешканці поселень загалом більш позитивно оцінюють середовище свого повсякденного існування, ніж сторонні спостерігачі та аналітики, які іноді є доволі упередженими в оцінках. Потрібно формувати оптику аналізу не суто з позицій т. зв. найкращого досвіду, а із зануренням у специфіку місцевої історії та повсякденних життєвих практик.

У статті проаналізовано елементи критики спальних районів з позиції адвокації: те, що тривалий час сприймали як негативну характеристику, переосмислено в ракурсі позитивних ефектів і перспектив реновацій. Адже справді є сенс трансформацій соціального простору спальних мікрорайонів, втім поміркованих, з увагою до елементів локального соціокультурного середовища. Зокрема, звернено увагу на той факт, що предикат «спальний» у сучасних реаліях уже не відповідає дійсності й поступово стає рудиментарним, адже так звані спальні мікрорайони перетворюються на житлові масиви, або, як їх називають, «великі житлові комплекси», які

¹ Отріщенко, Н. (2018). *Сихів: просто-ри, пам'яті, практики. Результати третьої міської школи «Уявлення та досвіди»*. Львів: ФОП Шумилович.

охоплюють дрібний бізнес і торгівлю, освітні заклади, спортивні та розважальні локації, розгалужені транспортні системи. Мікрорайони стають просторами широких можливостей для становлення та зміцнення локальних міських громад шляхом розвитку третіх місць – закладів і просторів, що формують комунікаційні зв'язки між місцевими мешканцями в контексті задоволення таких потреб, як дрібні закупівлі товарів, послуги з краси та відпочинку тощо.

Спальні мікрорайони, що були сформовані переважно як «перші місця» (домівки), активно формують пам'ять місцевих – тих, хто проводить там досить значний час свого життя, задовольняє основні потреби комфортного відпочинку та вільного від роботи перебування. Тож, аналізуючи соціальну пам'ять, потрібно звертати увагу і на контексти буденності, які не менш важливі у формуванні ідентичності як складової ширшого контексту – історичної пам'яті.

Ключові слова: пам'ять, спальний мікрорайон, простір, місто, ідентичність.

Коли йдеться про пам'ять міста, дослідницький фокус переважно зосереджується на місцях пам'яті, які репрезентують (широко) відомі історичні, культурні, політичні, соціальні пласти хронотопа міста. Втім, пам'ять про міста формується і в рамках особистісного життєвого простору буденності. Вернакулярний простір міста – це простір знайомих, близьких просторів, серед яких, окрім центральних та визначених різноманітними «необхідностями» (місцевими патернами, шкільною програмою, стереотипними медіафактами, переміщеннями з потреби чи з певною метою), особливе місце займає простір повсякденності – житловий спальний район. Про це, наприклад, яскраво свідчать результати дослідницької школи у Львові ¹. Здавалося б, мало чим примітний для «великої історії» спальний мікрорайон, але саме він формує соціальну пам'ять у людини про

місто, його образ. І зокрема формує ідентичність містянина як мешканця конкретного міста.

«Спальними» зазвичай називають райони, розташовані на периферії середніх і великих міст. Ця назва пов'язана із часом перебування мешканців у цьому просторі міста, адже він являв собою територію сну та перепочинку робітників і працівників між робочими годинами. Через те, що мешканці спальних мікрорайонів щоденно їздили на роботу в інші частини міста, а поверталися лише для сну, середовище таких районів формувалося як монофункціональне та монотонне. Спершу було передбачено мінімальну інфраструктуру, а саме низку об'єктів, необхідних передусім для підтримання життєдіяльності працівника: багатоповерхові багатоквартирні будинки, продуктові та промислові магазини, освітні заклади для ді-

² Звіт за результатами проведеного дослідження у містах Тернопіль та Івано-Франківськ. Retrieved from <https://uplan.org.ua/analytics/zvit-za-rezultatamy-provedenoho-doslidzhennia-u-mistakh-ternopil-ta-ivano-frankivsk/>; Куземська, М. *Результати дослідження «Соціальний простір міста: потенціал до громадотворення»*. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/225775-rezultaty-doslidzhennia-sotsialnyi-prostir-mista-potentsial-do-hromadotvorennia>; Мусієздов, О. (2009). *Харківська ідентичність: уявлення про місто та його історію як чинники ідентифікації* (онлайн-публікація Центру міської історії Центрально-Східної Європи). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PbWJD9fzQ0YJ:www.lvivcenter.org/download.php%3Fnewsid%3D1074%26fileno%3D1+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>; Сарапіна, Є. (2013). *Вернакулярний Київ: місто мого уявного*. В С. Шліпченко, В. Тимський, А. Макаренко, Л. Малес, & І. Тищенко (Ред.), *Місто й оновлення. Урбаністичні студії* (с. 51–62). Київ: ФОП Москаленко О. М.

тей, лінії громадського транспорту, медичні заклади. І все це було досить типове, спрощене й маловиразне.

Втім, на нашу думку, такий образ спального мікрорайону, фактично без місць для дозвілля та відпочинку, без можливостей для бізнесу, вже давно не є актуальним і не відображає сучасних реалій. Нині спальні мікрорайони є важливою складовою буденного життя мешканців міста. Вони формують досить виразний фактор ідентичності містян і пам'яті про місто як середовище для життя. Одним із прикладів того, що мікрорайони долучені до творення ідентичностей, є те, що формалізовані означення (топоніміка) мікрорайонів та їхніх частин часто не відповідають вернакулярним (так званим народним) формам і сприйняттю ². Зауважимо, що ця невідповідність більшою мірою стосується меж цих територій, а не їхнього загального простору, який у цілому збігається з адміністративними означеннями. Мешканці «прикордонних» зон суміжних територій

позначають їх як належні до «свого» району). Це ситуація, коли граничний простір визначається як зона двоналежності (що може проявлятися як конфліктами, так і активною міжкультурною взаємодією). Це свідчить про те, що у мешканців сформовані уявлення про простір свого проживання в місті не так за формальними параметрами, як за буденними практиками комунікації.

Результати моніторингу «Українське суспільство», який щорічно проводить Інститут соціології НАН України, свідчать, що у 1992–2018 рр. від 16,1 % до 31,6 % українців визначали себе в статусі мешканців поселень (опісля статусу громадянина України, який беззаперечно посів перше місце). Падіння річного відсотка до 16,1 порівняно зі зростанням статусу громадянина України в 2014 р. найімовірніше пов'язане з політичними подіями того часу, а в подальші роки відсоток повернувся у попередній проміжок значень. Адже в динаміці цих показників спостерігається взаємна змінність.

³ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2018 років. (2018). Київ: ІС НАНУ, 483–485.

Таблиця 1

Територіальний статус у самовизначенні українців³

f3. Ким Ви себе передусім вважаєте?

	1992	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете ✓	24.0	31.3	31.6	30.5	27.7	24.5	27.2	29.8	28.6	16.1	22.9	22.0	24.8	22.7
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6.8	6.9	5.9	6.7	6.6	9.3	6.6	7.6	7.8	8.0	6.4	6.9	6.3	7.1
Громадянином України	45.6	41.0	41.0	44.2	51.6	51.7	51.2	48.4	50.6	64.4	57.3	60.0	56.9	58.6
Представником свого етносу, нації	—	—	3.0	3.1	1.8	2.6	3.1	1.8	2.0	2.1	3.1	2.9	3.5	3.0
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12.7	12.2	12.7	10.7	7.3	9.0	6.9	8.4	6.6	5.4	3.9	3.9	3.2	3.1
Громадянином Європи	3.8	2.8	0.7	0.7	1.3	0.4	0.9	1.2	1.2	1.1	1.3	1.0	1.4	1.9
Громадянином світу	6.4	5.6	2.7	2.4	2.9	1.7	3.1	2.4	2.4	2.1	4.2	2.6	3.3	3.3
Інше	—	—	1.6	1.4	0.7	0.6	0.8	0.3	0.6	0.5	0.6	0.5	0.6	0.3
Не відповіли	0.6	0.2	0.8	0.2	0.1	0.1	0.3	0.1	0.2	0.3	0.4	0.2	0.2	0.1

Як бачимо, фактично чверть громадян ідентифікує себе саме як мешканців поселень (відкинемо почасти іноді досить формальне самовизначення себе як громадянина держави). Це означає, що локальна ідентичність має значення. Різноманітні дослідження ідентичностей свідчать, що саме локальна відіграє значну роль у самовизначенні людини. Наприклад, О. Мусієздов робить висновок, що «респонденти підкреслюють зв'язок мешканців не стільки з містом в цілому, скільки зі “своїми” районами, де утворюються досить відокремлені соціальні, суспільські, побутові й інші зв'язки»⁴.

Отже, маємо таку ієрархію просторових локальних ідентичностей: мешканець населеного пункту – мікрорайону населеного пункту – вулиці, будинку. Саме в цьому

просторовому трикутнику визначеностей містянин перебуває чи не більшу частину свого життя.

До спальних мікрорайонів в урбаністичному дискурсі останнім часом спостерігається зневажливе ставлення. У медіа висловлюють чимало негативних конотацій щодо цих частин міста, описуючи цей простір як «сірі» депресивні однотипні забудови. У цьому контексті найчастіше згадують сумнозвісний район Прюїт-Айгоу у місті Сент-Луїс (штаті Міссурі, США), що з часом перетворився на осередок соціальних небезпек і криміналітету. Зрештою влада знесла цей житловий комплекс.

Розуміючи складнощі та негаразди, які спіткали спальні масиви пострадянських міст, ми вважаємо, що такий негативний

⁴ Мусієздов, О. (2016). Ідентичність та місто: досвід одного дослідження. *Україна модерна*, 05.11. Retrieved from <http://uamoderna.com/blogy/oleksi-musiezdov/identychnist-ta-misto>.

⁵ Кравець, А., & Совсун, Н. (2012). Культура побуту в окремому районі. В *Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії* (с. 100–107). Київ: Смолоскип; Мікрорайони. № 1. (2020). Київ. Retrieved from <https://canactions.com/magazine>; *Оболонський район: потенціал до громадотворення*. (2017). Київ: Аналітичний центр CEDOS; *Поділ: Потенціал до громадотворення. Звіт за результатами соціологічного дослідження*. (2018). Київ: ГО «Хмарочос»; *Проблеми та потреби мешканців Сихівського району. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження*. (2017). Львів. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua/lmrdownloads/Report-1.pdf>; Скубицька, Ю. (2012). «Чужий» спальний район. В *Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії* (с. 78–88). Київ: Смолоскип; Тищенко, І. (2012). Виноградар: незавершений ансамбль. В *Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії* (с. 89–99). Київ: Смолоскип.

підхід є як мінімум некоректним, а як максимум – непрофесійним, адже відбувається через нав'язування так званого європейського чи світового досвіду, чужої етики та критеріїв оцінювання, не пов'язаних із місцевим звичаями. Зауважимо, що досліджень соціального контексту життя в спальних мікрорайонах значно менше, ніж тих, що вивчають їхній фізичний, просторовий інфраструктурно-архітектурний контекст. Нагадаємо відомий вислів Я. Гейла про те, що міста – це не будинки, а простір між будинками, однак почасти життя міський простір оцінюють саме за якістю будинків, естетикою вулиць та транспортною мобільністю, що, без сумніву, є важливим.

Втім, люди здатні оцінювати якість свого життя не тільки в показниках фізичного простору, а й на основі відчуття психологічного комфорту, який великою мірою залежить від якісних показників довколишнього середовища. Не менш значущими факторами, що впливають на оцінку життя в місті, є соціальні зв'язки та особистісні риси самої людини. Психогеографічні дослідження зафіксували низку показників довкілля, яке формує позитивне емоційне та соматичне самопочуття людини (озеленення, кольори, вільний простір, різноманіття форм). Але зауважимо, що ці чинники не є універсальними, їх зафіксовано в окремих експеримен-

тах. Тобто не можна, наприклад, однозначно стверджувати, що проживання на поверхах, вищих за 10-й, однозначно зумовлює негативне самопочуття у людини чи не сприяє тісним сусідським взаєминам.

Як видно з результатів окремих досліджень про мешканців спальних мікрорайонів або з журналістських матеріалів про них⁵, мешканці оцінюють свої мікрорайони переважно позитивно, попри критику архітекторів, які є прихильниками постмодерністських будівельних ідеологій, або небайдужих до теми журналістів чи урбаністів-аматорів.

У спальних мікрорайонах міст проживає велика частка жителів будь-якого пострадянського міста, а тим паче мегаполіса. В середньому один такий житловий масив може налічувати більше ніж 50 тис. населення (за ідеальними нормами 8–12 тис.). Попри назву «спальний», вони далекі від цієї монофункції. Люди тут не лише живуть (відпочивають, навчаються, спілкуються, вирішують буденні проблеми), а й працюють – у закладах торгівлі та харчування, салонах краси та здоров'я, лікарнях, школах тощо. Повсякдення так званого спального мікрорайону не є суто сонним. Упродовж усього дня, хоч і з різною динамікою, громадський простір заповнений людьми; працюють магазини та інші заклади, громадський транспорт. Тож

⁶ Ольденбург, Р. (2014). *Третье место: кафе, кофейни, книжные магазины, бары, салоны красоты и другие места «тусовок» как фундамент сообщества* (Пер. с англ. А. Широкаковой). Москва: Новое литературное обозрение; Oldenburg, R. (1982). *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the "Great Good Places" at the Heart of Our Communities*. New York: Marlowe & Company, 137–159.

⁷ Ревзин, Г. (2019). Как постиндустриальная модель конкурирует с сетевой. *Коммерсантъ Weekend*, 17, 18. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/3982229>.

пострадянський спальний мікрорайон – це не район денної тиші... А от вечірньої – так, бо саме ввечері розважальні заклади (треті місця, за термінологією Р. Ольденбурга ⁶, першим місцем він називав дім, другим – роботу, третіми – громадські, публічні заклади, як-от паби, магазинчики, ринки, кав'ярні, клуби тощо) причиняють свої двері, і весь галас залишається усередині приміщень. Звісно, рівень таких закладів може різнитися (від так званої пивної наливайки до популярного нічного клубу), але це нюанси. Ідеться про те, що у людей є змога відпочити неподалік від власної оселі.

Російський урбаніст Грігорій Ревзін, міркуючи про майбутнє міст і зокрема про ідеї мережевого міста, зауважує, що «спальні райони матимуть набагато триваліше життя, ніж здавалося ще 10 років тому. Їхнім конкурентним недоліком було суттєве обмеження ступенів свободи життєвих сценаріїв порівняно з центром – і в торгівлі, і в освіті, і в медицині, і в культурному споживанні. Здавалося б, якщо не забезпечити їх порівняно з центром функціональною насиченістю, вони поступово деградуватимуть і геттоїзуватимуться. Але сьогодні це відверта маячня. Мережа забезпечує такий самий рівень включеності в усі міські порядки денні, де айфон – там і центр». На думку Г. Ревзіна, сьогоднішня реальність така, що смартфон

є більш підлаштованим під конкретну людину, аніж будь-які універсальні публічні простори, а якість навчання у школі вже не настільки критична, адже є змога здобути освіту в інтернеті ⁷. Тож, з огляду на ситуацію, яка сталася через пандемію Covid-19, та перспективу переходу містян на дистанційну роботу, варто переосмислити трактування житлових мікрорайонів суто як спальних. І ще один аспект, характерний для спальних мікрорайонів саме пострадянських міст – цілодобові аптеки та магазини (у багатьох європейських містах немає такого звичного та комфортного сервісу). Впевнена, що будь-які спроби ліквідувати цей режим роботи викличуть суспільний спротив та невдоволення.

Що ж до базової освіти та навчання, то в більшості пострадянських мікрорайонів розташовані дитячі садочки, школи, заклади освіти та дозвілля для дітей, підлітків і дорослих (у центральних районах міста подеколи гірша ситуація). Більшість батьків із навколишніх будинків віддають своїх дітей саме до них. Тут само діють спортивні центри, фітнес-клуби, побудовані спортивні майданчики, де місцеві мешканці можуть вдовольнити свої потреби у спорті чи активному відпочинку.

До речі, загальноукраїнське опитування свідчить, що поблизу власних будинків

⁸ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 486.

⁹ Скубицька, Ю. «Чужий» спальний район, 82–83.

люди оцінюють небезпечні ситуації як такі, що трапляються нечасто або майже не трапляються. Тема оцінки безпечності мікрорайону, на нашу думку, потребує детальнішого вивчення, зокрема щодо співвідношення стереотипізованих уявлень та реальної ситуації в мікрорайонах на тлі транслявання їхніх образів медіа і через чутки.

Таблиця 2

**Оцінка українців щодо безпеки
свого району проживання⁸**

ІЗ. Наскільки часто трапляються випадки хуліганства та пограбувань у Вашому мікрорайоні (поблизу Вашого будинку)?

	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2018
Трапляються досить часто	27.3	20.2	22.9	18.1	15.0	11.7	12.0	8.3	8.1	5.9	13.1
Трапляються, але не дуже часто	42.3	44.1	39.5	44.1	43.4	39.9	40.6	39.1	39.4	37.4	41.7
Практично не трапляються	13.1	14.7	14.9	17.4	19.7	24.4	27.9	30.1	27.8	34.6	27.1
Не знаю	17.1	20.9	22.5	20.3	21.8	23.6	19.3	22.6	24.5	22.0	18.1
Не відповіли	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.4	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0

Неподалік або ж у самому осерді житлових масивів розташовані торговельно-розважальні центри (ТРЦ), критика яких в урбаністичному дискурсі є просто нищівною. Однак саме їхня наявність знімає потребу мешканців спальних мікрорайонів виїжджати далеко

за покупками. ТРЦ локалізують повсякденні практики мешканців, роблячи спальні райони впізнаваними, своєрідними «точками тяжіння»⁹. Попри застереження, ТРЦ не «вбили» дрібну торгівлю. У спальних мікрорайонах пострадянських міст продовжують існувати ринки, базари, маленькі крамниці (зокрема й так звані кіоски-МАФи) з продажу товарів та надання послуг. І їх чимало, з огляду на слабкість муніципального контролю. Навіть стихійна торгівля знаходить своїх поціновувачів і постійних клієнтів. До речі, саме про таке середовище формування сусідських відносин писала Дж. Джейкобс.

Що ж до затребуваності третіх місць для дозвілля в українській культурі як повсякдення, так і відпочинку, то не можна сказати, що вона є високою, люди більше воліють ходити в гості або приймати гостей, використовувати медіа або просто нічого не робити. Власне, цей час вони переважно проводять саме вдома, у своїх оселях спальних мікрорайонів. Відвідування спеціалізованих закладів відпочинку та дозвілля не є поширеною практикою.

Дозвіллєві практики українців ¹⁰

Н. Вільний час, дозвілля

h1. Як Ви відпочивали, провели більшу частину своєї відпустки, канікул минулого року?

(Дайте одну відповідь, що найбільше підходить)

	1992	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Відпочивав за путівкою, курсівкою (лікувальною, туристичною тощо) в Україні	12.4	2.6	2.1	3.1	3.7	3.3	3.7	2.4	2.4	2.8	3.3	2.9
Відпочивав у курортному місці без путівки (в Україні)	7.6	3.7	5.5	6.4	6.8	9.9	8.4	9.6	10.3	10.3	10.8	12.9
Відпочивав за кордоном	2.0	0.6	0.7	0.5	0.6	0.6	0.9	1.2	1.4	2.3	3.3	6.8
Відпочивав за містом, на дачі	6.4	7.1	7.0	5.1	6.9	6.7	6.6	8.3	7.2	8.1	14.6	12.7
Їздив відпочивати, гостювати до родичів, знайомих	16.0	5.4	7.0	8.6	8.9	8.3	10.2	8.7	9.0	6.4	13.3	12.1
Їздив за покупками, у сімейних справах	3.1	0.6	0.8	0.6	1.1	1.1	0.7	0.5	1.2	0.8	4.5	4.5
Провів відпустку вдома, займався домашніми справами	32.0	29.2	31.9	32.2	30.6	28.4	25.3	29.2	23.4	25.2	31.4	25.1
Займався під час відпустки додатковою роботою	4.2	5.4	4.2	6.5	5.1	5.4	5.2	3.9	4.2	3.3	7.5	7.1
Не мав відпустки	11.4	42.6	37.6	34.4	35.9	34.6	37.8	34.8	38.6	38.5	31.2	35.0
Провів відпустку інакше	3.7	2.7	2.3	2.7	0.3	1.3	1.1	1.1	1.8	1.9	0.7	0.1
Не відповіли	1.3	0.3	0.8	0.3	0.1	0.3	0.3	0.2	0.6	0.2	0.1	0.0

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Заняття з дітьми (уроки, ігри, прогулянки)	38.6	32.3	35.1	33.0	28.1	24.1	26.0	27.8	27.5	27.7	27.3	25.1	27.8	30.7
Настільні ігри (шахи, шашки, карти, доміно тощо)	11.9	12.7	13.1	15.5	12.7	9.2	10.1	9.2	8.0	7.6	6.6	7.6	8.7	15.7
Заняття з комп'ютером (пошук інформації, ігри, створення програм тощо)	4.7	7.9	6.6	5.4	5.3	7.4	10.8	15.6	18.4	20.3	29.3	32.1	36.3	35.9
Відвідування непродуктових магазинів та ринків	22.9	15.1	14.1	14.7	20.7	22.7	27.0	33.6	27.6	26.6	23.8	19.7	24.8	30.2
Перегляд телепередач	79.2	79.7	80.1	86.5	76.5	83.3	86.4	87.4	86.6	86.6	83.2	75.6	72.5	65.7
Прослуховування радіопередач	47.3	45.1	50.2	58.2	43.6	38.8	47.1	50.4	38.6	32.7	32.3	23.8	22.8	22.8
Читання газет	53.6	56.2	61.9	70.3	61.2	58.3	67.7	66.6	57.6	51.9	47.2	33.9	29.6	29.8
Рибальство, мисливство, збирання грибів тощо	—	—	—	—	6.0	3.9	4.2	4.6	5.3	6.3	5.4	11.1	11.9	13.7
Рационалізаторство, конструювання	—	—	—	—	1.2	0.9	1.2	1.4	0.7	0.8	0.9	1.0	1.3	3.5
Вивчення літератури за спеціальністю	—	—	—	—	7.7	8.7	8.7	8.9	9.1	7.0	6.8	4.1	6.3	6.3
Перегляд фільмів по відеоманітофону, відеореєстрів	—	—	—	—	10.0	11.7	11.5	13.6	12.5	10.6	8.9	6.1	5.1	8.5
Відвідування клубів, дискотек, вечорів відпочинку	—	—	—	—	4.2	4.9	3.6	5.4	4.1	4.5	4.1	2.7	4.3	4.3

Продовження табл. 3

Колекціонування, фотографування, кінозйомки	—	—	—	—	1.7	2.5	3.1	3.3	2.6	3.4	2.4	2.9	2.7	2.4
Участь у художній самодіяльності	—	—	—	—	0.7	1.2	1.1	1.0	0.5	1.1	1.1	0.9	1.0	1.2
Просто відпочинок, нічого не роблячи	42.9	38.2	39.0	43.5	34.4	41.0	39.2	42.2	41.8	42.3	48.0	44.3	43.6	38.4
Інше	6.6	5.6	7.2	4.3	2.3	1.9	1.3	1.4	2.2	1.2	1.7	1.7	1.1	0.4
Не відповіли	0.5	0.0	0.3	0.1	0.4	0.2	0.0	0.0	0.2	0.0	0.1	0.4	0.0	0.9

h2. Нижче наведено перелік занять людей у вільний від основної та домашньої роботи час. Відзначте всі ті з них, якими Ви займалися принаймні раз впродовж останніх 7 днів (разом із вихідними)*.

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Ранкова гімнастика і фізкультура	17.9	16.3	17.5	18.3	11.3	11.6	16.6	17.1	13.8	13.4	11.6	12.2	14.5	13.3
Біг, оздоровчі прогулянки	8.4	7.2	8.2	9.3	4.0	3.5	4.8	6.2	5.5	6.2	6.6	5.9	8.4	8.6
Відвідування плавального басейну, заняття в спортзалі, на стадіоні, спортивних майданчиках	4.7	4.8	4.9	4.5	2.9	2.4	3.1	3.3	3.4	4.3	3.3	3.7	6.0	5.7
Поїздка за місто для відпочинку на природі	21.5	20.4	18.2	8.7	8.2	9.5	6.6	13.3	16.0	12.6	12.9	18.5	22.0	16.8
Екскурсійна подорож	2.9	2.1	2.3	1.7	1.1	0.4	1.3	1.5	2.1	1.4	1.6	2.1	3.2	3.0
Відвідування спортивних видовищ (як глядач)	3.8	3.8	4.0	3.2	1.7	2.1	3.2	3.1	2.9	2.4	2.5	1.6	3.2	3.9
Відвідування кінотеатру	7.9	2.6	1.5	1.4	2.0	2.7	3.4	4.3	3.4	4.7	3.7	4.1	6.7	7.2
Відвідування театрів, концертів, музеїв, художніх виставок	3.4	3.4	3.9	4.1	3.7	2.2	2.9	2.9	3.6	3.6	2.6	2.3	4.7	3.8
Відвідування гостей	39.6	34.3	36.1	49.1	35.2	52.6	39.1	38.8	38.3	45.4	45.3	39.8	34.2	36.4
Прийом гостей	38.2	34.9	34.7	47.1	31.5	35.6	37.9	38.9	37.6	45.6	43.3	36.1	32.7	34.1
Відвідування ресторану, нічного клубу тощо	9.3	9.3	9.8	11.7	4.4	4.8	8.3	10.7	4.7	5.9	5.2	4.8	5.9	6.7
Написання листів	15.3	11.4	11.8	15.4	—	—	11.0	8.2	5.1	4.3	3.2	2.6	3.4	2.6
Праця за сумісництвом, додатковий підрібок	11.5	12.0	10.1	11.0	6.9	7.7	8.1	8.8	10.3	7.7	8.1	11.0	11.5	10.7
Громадська робота	5.0	4.5	4.3	4.2	4.2	3.9	3.6	4.4	5.1	3.8	3.2	3.3	3.5	3.5
Відвідування бібліотек	7.2	5.8	5.9	5.9	5.8	4.9	5.5	5.1	4.7	3.7	2.6	2.7	4.1	2.6
Читання художньої літератури	37.7	33.5	35.0	39.0	24.4	26.7	27.1	24.1	25.9	21.1	19.9	16.9	16.9	15.1
Відвідування курсів, гуртків, студій	1.9	1.8	1.9	2.0	1.6	1.6	1.3	1.5	1.0	1.6	1.3	0.9	1.7	2.0
Художня творчість (створення музики, віршів, прози, малювання, гра на музичних інструментах тощо)	4.5	4.1	3.5	4.9	2.1	2.3	2.7	3.1	2.3	2.7	2.3	2.9	2.6	2.5
Прикладна творчість (рукоділья, вишивання, виготовлення дрібних виробів, різьблення по дереву, карбування тощо)	12.9	9.5	9.2	10.6	6.7	6.9	7.1	5.6	4.5	4.6	5.0	4.7	6.0	4.0

¹¹ Лайдон, М., & Гарсія, Э. (2019). *Тактический урбанизм: краткосрочные действия – долгосрочные перемены*. Москва: Strelka Press.

¹² Отрищенко, Н. Сихів: простори, пам'яті, практики, 60–105.

Що можна в такому випадку запропонувати? На нашу думку, засоби тактичного урбанізму в тій моделі, як його визначають і практикують М. Лайдон та Е. Гарсія, а саме як комплексний підхід до створення спільноти з використанням короткотермінових, не завжди вартісних, однак масштабованих тимчасових проєктів, що будуть каталізаторами довготермінових змін ¹¹. Це різноманітні точкові акції заохочення до відвідування закладів культури та дозвілля, ненав'язливе пропагування через культурні інтервенції форм та способів проведення вільного часу.

То що пам'ятають про своє місто мешканці, які значну частку свого часу проводять саме у спальних районах – просторах перших місць, але для декого і других, і третіх? Чи є вони місцями пам'яті? Що це за місця? Що це за пам'ять? Про що вона? Ким і чим вона сформована: це особисті події та явища чи комунікативна групова пам'ять? (Що з них переважає?) Що з часом зникає в мікрорайоні, за якими зниклими місцями пам'яті мешканці ностальгують? Якщо є в мікрорайоні об'єкти культурної спадщини (пам'ятники, мозаїки, забори чи огорожі, місцеві легенди тощо), то чи відомі вони мешканцям, наскільки та від кого, відколи?

Як показало дослідження мікрорайону Сихів у Львові, наративи мешканців – це передусім спогади про конкретні місця опа-

нування простору в дитинстві, появу тих чи тих закладів, повсякденні побутові історії ¹².

Місця пам'яті у спальних районах – це передусім місця поколінь, де, наприклад, проходило дитинство. Це ігрові майданчики, дворові території чи їхні окремі споруди. Це дерева, які були посаджені разом з батьками чи друзями; дворові гаражі, навколо яких гралися та стрибали чи майстрували разом зі старшими друзями або родичами. Це місцева бібліотека, де в дитинстві та юності готувалися до шкільних уроків. Та й, власне, заклади виховання та навчання: дитячі садочки і школи, в стінах яких діти проводять фактично половину свого дня. Це магазин, до якого найчастіше навідувались і купували улюблені продукти, або там був і є приємний продавець. Це заклади відпочинку, наприклад, кав'ярня, до якої людина навідується досить часто наодинці чи з приятелями, призначає у ній зустрічі. Чи місцеві кінотеатри.

Це місцеві «родзинки», наприклад, об'єкти вуличного чи дворового мистецтва (скульптура, графіті, мурали тощо), пам'ятники і меморіальні дошки. (Однак чи мешканці їх згадують самотійно і говорять про них без нагадувань?)

Також місцем пам'яті локального рівня є топоніміка. Ми вважаємо, що практика артикуляції або фіксації в різноманітних ситуаціях чи документах власної адреси також є

¹³ Не лише в центрі цікаво. Спальні райони світу. Retrieved from <https://theoutlook.com.ua/article/4702/nelishe-v-tsentr-tsikavo-spalni-rajoni-svitu.html>.

¹⁴ Нойгебауер, К. С. (2020). Великі житлові комплекси в Німеччині – бурхлива історія модерних ідей. *Мікрорайон*, 1, 26.

важливим фактором ідентичності та самосвідомості мешканця.

Це і місця-фантоми, яких уже немає, але про них відомо зі спогадів інших людей як результату комунікативної соціальної пам'яті (за Я. Ассманом). Такими фантомами є, наприклад, назви закладів, що були раніше розташовані в приміщеннях, які тепер мають не тільки іншу назву, а й інше призначення. Або старі назви вулиць і площ, що залишаються у пам'яті людей і якими надалі старі мешканці користуються в розмовах чи означеннях просторів.

Із негативних спогадів – це травматичні місця, де людина або її близькі, друзі зазнали травми або пошкодження, стали жертвою шахраїв або нападу.

Це також формальні орієнтири, які людина згадує, якщо її просять допомоги зорієнтуватися на місцевості. Важливо, які саме об'єкти поставатимуть у такому статусі: заклади, рослинність, території тощо. Чому саме вони, особливо якщо їхня «помітність» не лежить на поверхні?

Що ж до трансформацій спальних районів, вважаємо, що на загальному тлі занепаду зношеної інфраструктури цілком імовірними сценаріями виникнення нового чи оновленого простору мікрорайонів є урізноманітнення культурних практик мешканців, тимчасові мистецькі інтервенції, конструювання

нових центрів тяжіння через створення або популяризацію вже наявних унікальних локацій. Ідея не в тому, щоб до спальних районів «завернути» туристичні шляхи. Передусім потрібно урізноманітнити повсякдення спального мікрорайону, перетворити з місця ночівлі та побутових послуг у простір життя, гнучкий простір перетину перших і третіх місць. Основний фокус – психогеографічне творення атмосфери топофілії в житловому просторі міста. Хоча останнє цілком може бути «фокусом тяжіння» для туристів, які вже наситилися популярними місцинами та шукають автентики ¹³.

Локальна пам'ять формується просторами буденності, серед яких мікрорайон поселення є однією з важливих складових у загальному образі пам'яті про місто. Карола С. Нойгебауер у статті «Великі житлові комплекси в Німеччині – бурхлива історія модерних ідей» зазначає, що «у Німеччині переоцінення великих житлових комплексів почалося з досліджень, які вивчали їхні історичні, екологічні й соціальні цінності» ¹⁴. І робить важливе зауваження, що «ми повинні добре обмірковувати цінності ВЖК (великих житлових комплексів. – А. П.-Л.) і засоби, які допоможуть нам краще їх розвивати. Мешканці цих кварталів – важливі джерела інформації й активні учасники цього процесу, адже вони цінують і відтворюють цінно-

¹⁵ Там само, 26–29.

¹⁶ Московский, А. Почему мы ненавидим спальные районы? Retrieved from <https://readymag.com/almosk/mkr/>.

¹⁷ <https://www.facebook.com/gre4ark/photos/a.249954059078180/782961432444104/?type=3&theater>.

сті ВЖК у щоденному житті й громадській діяльності. Їхні ініціативи зі збереження, освоєння й подальшого розвитку ВЖК слід підтримувати, а не знеохочувати – до чого підштовхує страх втрати ідентичності й постійна стигматизація. Нам досі потрібні специфічні локальні підходи»¹⁵. А не тільки критика та знецінення.

Одна з претензій до житла в мікрорайонах пов'язана з його стандартизованістю. У матеріалі Олександра Московського під гучною назвою «Чому ми ненавидимо спальні райони?» зазначено, що у них немає індивідуальності, простір району «відкритий та спільний, немає закритих дворів. Однакові будинки з однаковими квартирами, а райони створені за єдиною схемою, адже всі рівні»¹⁶. Як приклад такої ситуації згадаємо відому радянську кінострічку, де герой сплутав своє помешкання не тільки через однакову адресу, а й через планування та оздоблення оселі («Іронія долі», режисер Е. Рязанов, СРСР, 1975 р.). Справді, за радянських часів житло належало державі, наповнити його унікальними речами і предметами було досить складно через уніфікацію в принципі всього споживчого ринку країни. Однак люди завжди намагалися надати своїм помешканням оригінальні риси. Ми не зустрічали досліджень (і не бачили у звичайному побутовому спостереженні), які б засвідчу-

вали факт, що мешканці спальних районів справді страждали чи висловлювали крайнє невдоволення саме від того, що планування їхнього житла є таким самим, як у сусідів. Бажання перепланувати власне житло було спричинене особистими потребами через те, що спроектована форма не задовольняла їх. Наприклад, люди всіляко перебудовують балкони, бо потребують додаткового місця (комори, кімнати, робочого приміщення тощо). Або ж, щоб збільшити площу кухонь, об'єднують їх із балконним або кімнатним простором.

Для покращення просторів мікрорайонів пропонують, зокрема, ущільнювати теперішнє заселення, бо, мовляв, за проектування в радянські часи було закладено чимало вільного простору. Один із постів у соціальній мережі Фейсбук із такою пропозицією наразився на суцільну критику і несприйняття¹⁷. Не дістало схвалення людей розростання ані вшир, ані вгору п'ятиповерхівок, а тим паче ущільнення додатковими спорудами у надто просторах (неефективних у використанні, на думку критиків мікрорайонів) проміжках між будинками. Навіть сади на дахах не вразили, адже одразу постали запитання, хто, як і коли користуватиметься ними і доглядатиме їх.

Пропозиція ущільнення з економічного погляду є зрозумілою, а от із соціального

¹⁸ Яценко, В. Рясне 3.0. Як громадські простори змінюють життя спального району. *Твоє місто*. Retrieved from http://tvoemisto.tv/exclusive/ryasne_30_yak_gromadski_prostory_zminyat_zhyttia_spalnogo_rayonu_85727.html; Старокольцева, К. (2017). (Не)забуте богом Рясне. Репортаж із найвіддаленішого закутка Львова. *Твоє місто*, 11 квітня. Retrieved from http://tvoemisto.tv/news/nezabute_bogom_ryasne_reportazh_iz_nayviddalenishogo_zakutka_lvova_85040.html.

¹⁹ Петренко-Лысак, А. (2016). Мобильный урбанизм в транзит(ив)ных местах городского ландшафта. *Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований*, 5, 17–24.

зведення додаткових поверхів кричуще суперечить задуму низькоповерхової забудови як ідеї комфортного міста. Те саме стосується і вільного простору: замість того, щоб перетворювати його на громадські місця (парки, сквери, майданчики для дозвілля), пропонується будувати громадські будівлі із закладами для третього сектору та бізнесу.

Що ж до претензії до відкритості спільних просторів, то нас дещо дивує цей пасаж, адже це саме та мета, до якої прямують чи не більшість сучасних міських трансформаторів та активістів і яку вважають чи не найконструктивнішим вектором міського розвитку. Навіть щодо нефункціональності цих просторів можна заперечити, адже в різний час доби і різні пори року там відбуваються різноманітні активності певних груп населення. Тож перш ніж «ревіталізувати» таке місце, потрібно провести дослідження і переконатися в наявності запиту на ті чи ті функції. Практики трансформацій таких просторів у сквери, майданчики для дозвілля чудово змінюють ситуацію, адже додаються нові місця соціалізації місцевих мешканців.

Прикладом упередженого ставлення до мікрорайону може бути телевізійний репортаж, який вийшов на львівському телебаченні. Сюжет про мікрорайон Рясне «спричинив неабиякий резонанс. Мешканці району бурхливо протестували проти, на їхню дум-

ку, занадто похмурої картини, змальованої в матеріалі, та навіть закликали започаткувати флешмоб із розповідями про любов до Рясного»¹⁸.

Також не можемо погодитись із такою характеристикою спальних мікрорайонів, як брак індивідуальності/оригінальності. У спальних районах за радянських часів місця набували автентичності за назвами певних закладів. Звісно, радянські міста були багато в чому подібними, однак у межах одного поселення завжди вирізнялись якісь оригінальні заклади (дитячі садочки, кав'ярні, перукарні, бібліотеки, магазини). Згадаймо і про радянські мозаїки, якими було оздоблено будівлі (зовні і всередині), огорожі, зупинки громадського транспорту. Те саме відбувається і сьогодні, хіба що замість мозаїк – мурали та графіті.

Простір мікрорайону – це простір громади. І для формування громадських відносин мають бути створені не тільки згадані вище треті місця. Ми вводимо поняття четвертих місць – транзит(ив)них просторів, спільних, відкритих, публічних, громадських, що ґрунтуються на практиках переходів, руху, тимчасового перебування, очікування, які надають людям відповідні до цих практик сервіси, простір та об'єкти¹⁹. Це простори, які не нав'язують обов'язкового спілкування, однак сповнені людьми і контактами, що

опосередковані різноманітними засобами сервісу (наприклад, автоматами та касами самообслуговування, доступом до інтернету, інформаційними табло тощо).

Рене Декарт зазначав, що усамітнення варто шукати саме у великих містах, Г. Зімель та М. Вебер зауважували саме на цій особливості міського соціального простору, яка різнить його від не-міського (не кажемо «сільського», бо це не зовсім правильно; ідеться радше про розрізнення понять «гемайншафт» (Gemeinschaft) і «гезельшафт» (Gesellschaft), за Ф. Тьонісом). Тож чи варто перетворювати міста на не-міста? Якщо ми вже розбудовуємо справді «справедливе» місто, то не варто ігнорувати запит на обмежені соціальні контакти «особа до особи», які для певної кількості людей не є комфортними. Інтровертивні потреби теж варті уваги та поваги, а не тільки екстравертивні колективістські ідеї тісної взаємодії.

Ще однією з пропозицій перетворення мікрорайонів є створення активних перших поверхів. Так, це дасть можливість розвиватися малому і середньому бізнесу. Однак мешканці суміжних квартир зазвичай не виявляють захоплення від сусідства з банками, аптеками, магазинами, пабами, салонами краси, спортзалами чи громадськими закладами. Якщо будинок було побудовано із за-

кладеними у проект просторами для бізнесу, то це висхідна ситуація і до неї напевно мешканець суміжного житла готовий. А от коли йому пропонують таке сусідство як трансформацію, то доводиться його переконувати в безпечності, вигоді та комфорті.

Ще один аспект, який оминають критики спальних мікрорайонів: транспортне сполучення, що поєднує приватний і громадський транспорт. Зі збільшенням кількості приватних авто після 1990-х рр. постала проблема їхнього розміщення біля будинків. Однак чи варто винуватити в тому мешканців, якщо не було вчасно сформовано відповіді на цей запит? Потрібно визнати цю проблему і знайти компромісні шляхи її розв'язання, але не в стилі – «всіх розігнати, автівки вилучити». До речі, спальні мікрорайони – прекрасний простір для активного користування велосипедом і формування відповідної не тільки інфраструктури, а й передусім культури.

Що ж до громадського транспорту, то є багато аспектів, пов'язаних із питаннями логістики та якості, однак у пострадянських спальних мікрорайонах він свою функцію виконує. Комерціалізація сприяла появі так званих маршруток, напрямки руху яких залежать від потреб мешканців, інакше це економічно не вигідно. У процесі розбудови «дикого капіталізму» люди власними прак-

²⁰ Старк, К. (2018). *Коли зустрічаються незнайомці. Як люди, котрих ви не знаєте, можуть вас змінити* (Пер. з англ. С.-Л. Гуменецької, В. Видиборець). Харків: Віват.

²¹ Центр Києва, спальний район чи новобудова за містом: де краще жити? (2018). *Українська правда*, 15 січня. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/15/7168370/>.

тиками повсякденного переміщення фактично підказали бізнесу й муніципальній владі, які саме маршрути необхідно створити.

На нашу думку, не є таким страшним той факт, що люди переміщуються між районами міста. Ідея про можливість задоволення основних запитів мешканця у межах 15-хвилинної доступності є чудовою. Однак є ризик, що такий мікрорайон може стати soft-технологією добровільної геттоїзації окремих соціальних груп і соціальної сегрегації, що призведе до зниження співпричетності та культурного обміну. Чи потрібно створювати замкнені соціальні кола життя громад? Чи справді відчуття щастя – це постійна присутність знайомих людей навколо, з якими сформовано сильні зв'язки? Не тільки теорія, а й практика стверджує, що саме мобільність, сила слабких зв'язків і контактів із незнайомцями ²⁰ є факторами поступу і розвитку міста, зокрема культури терпимості й толерантності. Міста утворилися саме як простори високої та інтенсивної мобільності та значної кількості незнайомців, де пасивна комунікація є не менш цінною, ніж активна.

У рекламному матеріалі від забудовника на сайті «Української правди» підсумовано плюси і мінуси придбання житла в новобудовах, якщо вони розміщені в центрі міста, в спальному районі чи за межами міста²¹.

Серед переваг спальних мікрорайонів зазначено, що «це найбільш затребувані локації для придбання власного житла молодими сім'ями та родинами середнього віку. [...] – в основному, завдяки високій екологічності та розвинутій інфраструктурі», «продумані непогані транспортні розв'язки», це територія з більш-менш регульованою вартістю комунальних послуг, і «зазвичай неподалік від житлових комплексів розташовані державні садочки та школи, є великі супермаркети та медичні заклади». Серед недоліків – значний потік людей зранку та ввечері, який створює затори, як пішохідні, так і транспортні; власне, акцентується залежність спальних мікрорайонів від якості мобільності; через ущільнення брак вільних місць у закладах освіти, їх переповненість. Тож ті, хто пропонує ущільнювати спальні мікрорайони, мусять поміркувати над супутніми проблемами, зокрема про навантаження на електричну, водогінну і каналізаційну мережі.

Вважаємо слушною думку Кароли С. Нойгебауер, яка зауважує, що соціальні цінності, які породжуються життєвим досвідом у процесі повсякденного перебування мешканців у просторах спальних мікрорайонів (або ВЖК), є вкрай важливими, незважаючи на гуманне прагнення третіх сторін покращити їхнє життя, що іноді це виглядає як «насильницьке добродіяння».

²² Мікрорайони, 1, 26–27.

²³ Ассман, А. (2012). *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті* (Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін). Київ: Ніка-Центр.

Авторка зазначає: «Я вважаю дуже цінним те, що мешканці задоволені життям у ВЖК, прив'язані до нього й займаються активізмом. [...] Тобто мешканці відкрито захоплюються якими, які колись вкладали в ці комплекси архітектори-модерністи й міські планувальники. Утім, мешканці страждають через стигматизацію зовні; їм відомо, що їхній район вважається “відразливим, бідним і непоказним”. [...] Мабуть, саме ці відчуття – індивідуальна й колективна задоволеність і зовнішнє відкидання – сприяють відданості мешканців і заохочують локальний активізм. [...] відданість району щодня покращує якість життя. Мешканці використовують і перетворюють простір комплексу на власний дім. Іммігрантські пекарні, невеличкі ресторани й овочеві крамниці якоюсь мірою стають третім простором – адже це не просто крамниці, а місця зустрічі. Студентські опитування також виявили високий рівень відчуття належності – мешканці пов'язують безліч своїх позитивних спогадів з міським простором кварталу. [...] Давні мешканці [...] додають свій соціально-культурний шар до щоденного життя й активізму та творять структуру ВЖК, перетворюючи їх на дім, у якому вирує життя. На мою думку, соціально-культурний пласт потрібно берегти й розвивати, адже він нероздільно пов'язаний з архітектурними, матеріальними й просторо-

вими якими ВЖК. [...] мешканці задоволені специфічними модерністськими якими ВЖК – озелененням і тишею, мережею пішохідних доріжок та необхідними службами у пішій доступності. [...] Вони засуджують ВЖК за те, що вони інші, й закликають їх це змінити, уподібнившись і наблизившись до решти міських структур. Можливо, час відмовитися від цієї стратегії й оцінити інші просторові характеристики ВЖК – озеленення, спокій і соціальну мережу в пішій доступності? Невже ми не повинні захищати й зміцнювати цю історичну спадщину? Хіба ми не повинні берегти різноманіття» ²².

Висновки

Пам'ять спального мікрорайону є рівнем локальної пам'яті. Місцями пам'яті, за типологією А. Ассман ²³, тут виступатимуть передусім місця поколінь і місця спогадів, а також місця травми, особливо якщо поряд є історичні місця масових катувань (як-от Бабин Яр у Києві на Сирці), священні та культові місця (кладовища, могили/захоронення). Спальний мікрорайон абсолютно відповідає таким формам спогадів, як «мене-пам'ять» (Mich-Gedächtnis) – пасивні спогади через нагадування, та Я-пам'ять (Ich-Gedächtnis) – активні спогади людини, осмислені й такі, що формують ідентичність.

Якщо послуговуватись ідеями П. Нора, автора поняття «місце пам'яті», то таким у просторі спального мікрорайону постають люди (сусіди, продавці, офіціанти, перукарі, місцеві безпритульні тощо), події, споруди, традиції, місцеві переповідки, топоніміка, ландшафтні об'єкти, що оточені символічною аурую. Разом вони творять і пам'ять міста, частиною якого є мікрорайон. Адже люди переміщуються містом, мимоволі та свідомо порівнюючи «свій» та «інші» райони. Простір спального мікрорайону є для міського мешканця не менш значущим у формуванні загального образу міста, ніж образ центру та інституційно формалізованих місць пам'яті.

Міські мікрорайони вже давно переросли статус спальних, є житловими (великими, середніми чи малими) просторами повсякденного життя, відпочинку та святкувань, і навіть, роботи, бізнесу та виробництва. З огляду на перелік практик, які зосереджені в сучасних мікрорайонах міста, вони є повноцінними міськими просторами, досить поліфункціональними та різноманітні. У спальному мікрорайоні мешкають близько 50–150 тисяч людей. Власне, це невеличке містечко, яке має свою культурну ідентич-

ність, в якому є свій центр, де концентруються події і люди, є громадські простори – площі, ринки, стихійні торгові вулиці, резидентні вулиці (так би мовити, для своїх, як місцеві маркери диференціації просторів), є двори, сквери і парки. Це простір, куди деякі люди приїжджають на роботу, це місце розташування малих офісів, дрібного бізнесу та виробництва, альтернативної освіти, це місцеві спортивні локації.

У процесі оновлення функціонування міських мікрорайонів передусім потрібно зважати на місцеву історію, традиції, звичні практики та особливості повсякденного життя мешканців. Життя плінне, зміни відбуваються фактично в усіх формах соціальних просторів, і вони не оминають мікрорайони, інфраструктура яких старішає, потребує оновлення, ремонту та якісного утримання. Однак соціальний вимір повсякчас демонструє не тільки сумні історії та претензії до покращення умов життя, а й психоемоційний позитив від індивідуального та соціального буття в містах. Історія міста – це не лише «велика» історія, вписана в підручники та путівники, це також соціальна історія, зібрання «малих» історій повсякденного життя його мешканців.

References

Assman, A. (2012). *Prostori spogadu. Formi ta transformaciyi kulturnoyi pam'yati* (K. Dmitrenko, L. Doronicheva, O. Yudin, Transl.). Kyiv: Nika-Centr [in Ukrainian].

Centr Kiyeva, spalnij rajon chi novobudova za mistom: de krashe zhiti? *Ukrayinska pravda*, 15.01. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/15/7168370/> [in Ukrainian].

Kravec, A., & Sovsun, N. (2012). Kultura pobutu v okremomu rajoni. In *Anatomiya mista: Kiyiv. Urbanistichni studiyi* (pp. 100–107). Kyiv: Smoloskip [in Ukrainian].

Kuzemska, M. *Rezultati doslidzhennya "Socialnij prostir mista: potencial do gromadotvorenniya"*. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/225775-rezultaty-doslidzhennia-sotsialnyi-prostir-mista-potentsial-do-hromadotvorennia> [in Ukrainian].

Lajdon, M., & Garsia, E. (2019). *Takticheskij urbanizm: kratkosrochnye dejstviya – dolgosrochnye peremeny*. Moskva: Strelka Press [in Russian].

Mikrorajoni. (2020). (No. 1). Kyiv. Retrieved from <https://canactions.com/magazine> [in Ukrainian].

Moskovskij, A. *Pochemu my nenavidim spalnye rajony?* Retrieved from <https://readymag.com/almosk/mkr/> [in Russian].

Musiyezdov, O. (2009). *Harkivska identichnist: uyavleniya pro misto ta jogo istoriyu yak chinniki identifikaciyi* (onlajn-publikaciya Centru miskoyi istoriyi Centralno-Shidnoyi Yevropi). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Pb-WJD9fzQ0YJ:www.lvivcenter.org/download.php%3F-newsid%3D1074%26fileno%3D1+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> [in Ukrainian].

Musiyezdov, O. (2016). Identichnist ta misto: dosvid odnogo doslidzhennya. *Ukrayina moderna*, 05.11. Retrieved from <http://uamoderna.com/blog/oleksi-musiezdov/identychnist-ta-misto> [in Ukrainian].

Ne lishe v centri cikavo. Spalni rajoni svitu. Retrieved from <https://theoutlook.com.ua/article/4702/ne-lishe-v-tsentri-tsikavo-spalni-rajoni-svitu.html> [in Ukrainian].

Nojgebauer, K. S. (2020). Veliki zhitlovi kompleksi v Nimechchini – burhliva istoriya modernih idej. *Mikrorajoni*, 1, 14–31 [in Ukrainian].

Obolonskij rajon: potencial do gromadotvorenniya. (2017). Kyiv: Analitichnij centr CEDOS [in Ukrainian].

Oldenburg, R. (1982). *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the "Great Good Places" at the Heart of Our Communities*. New York: Marlowe & Company.

Oldenburg, R. (2014). *Trete mesto: kafe, kofejni, knizhnye magaziny, bary, salony krasoty i drugie mesta "tusovok" kak fundament soobshchestva* (A. Shirokanova, Transl.). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].

Otrishenko, N. (Ed.). (2018). *Sihiv: prostori, pam'yati, praktiki. Rezultati tretoyi miskoyi shkoli "Uyavleniya ta dosvidi"*. Lviv: FOP Shumilovich [in Ukrainian].

Petrenko-Lysak, A. (2016). Mobilnyj urbanizm v tranzit(iv)nyh mestah gorodskogo landschafta. *Labirint. Zhurnal socialno-gumanitarnykh issledovanij*, 5, 17–24 [in Russian].

Podil: Potencial do gromadotvorenniya. Zvit za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya. (2018). Kyiv: GO "Hmarochos" [in Ukrainian].

Problemi ta potrebi meshkanciv Sihivskogo rajonu. Analitichnij zvit za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya. (2017). Lviv. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua/lmrdownloads/Report-1.pdf> [in Ukrainian].

Revzin, G. (2019). Kak postindustrialnaya model konkuriruet s setevoy. *Kommersant Weekend*, 17, 18. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/3982229> [in Russian].

Sarapina, Ye. (2013). Vernakulyarnij Kiyiv: misto mogo uyavnogo. In S. Shlipchenko, V. Timskij, A. Makarenko, L. Males, & I. Tishenko (Eds.), *Misto j onovlennya. Urbanistichni studiyi* (pp. 51–62). Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

Skubicka, Yu. (2012). “Chuzhij” spalnij rajon. In *Anatomiya mista: Kyiv. Urbanistichni studiyi* (pp. 78–88). Kyiv: Smoloskip [in Ukrainian].

Stark, K. (2018). *Koli zustrichayutsya z neznajomci. Yak lyudi, kotrih vi ne znayete, mozhut vas zminiti* (S.-L. Gumenecka, V. Vidiborec, Transl.). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].

Starokolceva, K. (2017). (Ne)zabute bogom Ryasne. Reportazh iz najviddalenishogo zakutka Lvova. *Tvoje misto*, 11.04. Retrieved from <http://tvoemisto.tv/news/>

nezabute_bogom_ryasne_reportazh_iz_nayviddalenishogo_zakutka_lvova_85040.html [in Ukrainian].

Tishenko, I. (2012). Vinogradar: nezavershenij ansambl. In *Anatomiya mista: Kyiv. Urbanistichni studiyi* (pp. 89–99). Kyiv: Smoloskip [in Ukrainian].

Ukrayinske suspilstvo: monitoring socialnih zmin. Rezultati nacionalnih shorichnih monitoringovih opituvan 1992–2018 rokiv. (2018). Kyiv: IS NANU [in Ukrainian].

Yacenko, V. Ryasne 3.0. Yak gromadski prostori zminyat zhittya spalnogo rajonu. *Tvoje misto*. Retrieved from http://tvoemisto.tv/exclusive/ryasne_30_yak_gromadski_prostory_zminyat_zhyttia_spalnogo_rayonu_85727.html [in Ukrainian].

Zvit za rezultatami provedenogo doslidzhennya u mistah Ternopil ta Ivano-Frankivsk. Retrieved from <https://uplan.org.ua/analytics/zvit-za-rezultatamy-provedenoho-doslidzhennia-u-mistakh-ternopil-ta-ivano-frankivsk/> [in Ukrainian].

Alla Petrenko-Lysak

MEMORY OF THE “BEDROOM COMMUNITY”: (NOT) FOR TOURISTS

This article is an analysis of “bedroom community” – a residential neighborhood – in the prospects for its transformations, as in the past and so in the future. Attention is focused on residential neighborhoods, primarily in post-Soviet cities. The “bedroom community” is considered here from the economic, cultural and spatial aspects in the context of the formation of the memory of the place in the city and in the everyday life of a separate social subject - a resident of the city place. In a biographical context, as an element of identity. Local identity is often more significant for a person than state or national. Residents of settlements mostly rather positively assess the environment of their everyday life, than outside observers and analysts. They are sometimes biased in their assessments. But they should form their analysis not exclusively from the standpoint of “best experience”, but from immersion in the specifics of local history and everyday life practices. The article analyzes the elements of criticism

of dormitory areas in the advocacy position: what has been defined as a negative characteristic for a long time, has been rethought from the perspective of positive effects and prospects for renovation. Indeed, there is a sense in transforming the social space of «bedroom community», but moderate ones, with attention to the elements of the local sociocultural space.

The article pays attention to the fact that the predicate “bedroom” in modern realities no longer corresponds to reality and is gradually becoming rudimentary. Because gradually the so-called “bedroom community” are turning into residential areas, or, as they are more accurately defined, “large residential complexes”, which include small business and trade, educational services, sports and leisure locations, and often branched transport systems. Large residential complexes – micro-districts - spaces of wide opportunities for the formation and strengthening of local urban communities through the development of “third places” – institutions and spaces that form communication links between local residents that satisfy such needs as small purchases of goods, beauty and recreation services, and etc. “Bedroom community”, being formed mainly by “first places” (home), actively form the memory of the locals - those who spend a significant part of their lives there, satisfy the basic needs of comfortable rest and a place free from work. Accordingly, when analyzing social memory, it is worth paying attention to the contexts of everyday life, which are no less significant in the formation of identity as a component of a broader context - historical memory.

Keywords: memory, “bedroom community” (residential neighborhood), space, city/town, identity.